

دانشگاه باقر العلوم علیه السلام

دانشکده: فلسفه و کلام اسلامی

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته: فلسفه و کلام اسلامی

عنوان:

قدرت خداوند از دیدگاه متکلمان و

فیلسوفان و بررسی شبهات جدید

استاد راهنما:

حجت الاسلام دکتر سید محمود موسوی

استادان مشاور:

حجت الاسلام دکتر محمدمهدی گرجیان

نگارش:

عباس باقری

1389

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تقدیم

خداوند را شاکریم که ما را از محییّن بهترین مخلوقاتش قرار داد، و این تحفه‌ای ناقابل از بنده‌ای ناچیز تقدیم به آنان که محبوب‌ترین و بهتری‌نند. به امید آنکه توفیق سربازی حضرت ولی عصر عجل الله فرجه الشریف را دارا شویم.

تشکر و تقدیر

بر خود لازم می‌دانم از زحمات و رهنمودهای ارزنده اساتید گرانقدر حجة الاسلام دکتر موسوی و حجة الاسلام دکتر گرجیان و همچنین تمام کسانی که بنده را در نگارش و تدوین این رساله یاری نمودند تشکر و قدردانی کنم و برای همه ایشان از خداوند متعال توفیق روزافزون مسئلت نمایم.

چکیده

یکی از مباحث مهم در علم کلام و فلسفه بحث از صفات الهی و چگونگی آنها، و از مباحث با اهمیّت و دقیقی صفات الهی، بحثهای معناشناسانه، هستی‌شناسانه و کلامی در باره صفت قدرت خداوند و دایره شمول و عمومیّت آن است، که در موارد زیادی، مورد اختلاف فیلسوفان و متکلمان قرار گرفته است. به دلیل وجود برخی پیچیدگی‌ها در این مسأله که سبب بروز شبهاتی شده است، در این رساله به این بحث پرداختیم.

در طول تاریخ بین متکلمان و فیلسوفان در چگونگی تفسیر قدرت در خداوند تعالی اختلاف نظر وجود داشته است. حتی در مورد ادله اثبات این صفت برای خداوند و نیز دایره شمول و عمومیّت آن، به خاطر وجود مبانی متفاوت در مسائل مختلف بین آنها نزاع وجود داشته است. به طوری که حتی برخی متکلمان بر آن شده‌اند که فلاسفه را منکر قادریّت خداوند بدانند. اما به نظر می‌رسد که فلاسفه با مبانی مستحکم‌تر و دقیق‌تر توانسته‌اند هم در باب تعریف و تبیین چگونگی قدرت خداوند و هم در باب اثبات آن برای خداوند و دایره شمول آن نسبت به متکلمین موفق‌تر عمل نمایند.

آنچه وجه اشتراک هر دو گروه از متفکران می‌باشد، این است که هر دو گروه در پی اثبات کمالی از کمالات برای خداوند بوده‌اند، حتی برخی از متکلمان با وجود اینکه در نهایت دچار اشکالات اساسی شده‌اند، به طور مثال در تعریف قدرت و دایره شمول آن، باز هم می‌توان گفت که هدف آنها اثبات کمالی از کمالات برای خداوند و تنزه او از عجز و ناتوانی بوده است.

در این بحث آنچه بیشتر مورد انکار و القای شبهه قرار گرفته است بحث از عمومیّت و شمول قدرت خداوند است، به طوری که می‌توان گفت همه کسانی که اصل وجود خداوند را پذیرفته‌اند، اتصاف او به صفت قدرت را نیز پذیرفته‌اند، اما آنچه نزد بسیاری از خداپاوران نیز مورد شبهه واقع شده است پذیرش نامحدود بودن این صفت برای خداوند است، تا جایی که گروهی از متفکران اهل سنت نیز برای حفظ صفت عدل الهی عدم احاطه قدرت خداوند بر افعال اختیاری انسان را پذیرفته‌اند. البته با وجود ادله محکم متکلمین و فلاسفه این شبهات قابل حل و نقد است.

واژگان کلیدی:

قدرت - عمومیّت و اطلاق - محال - قبیح - امکان - وجوب - عینیّت صفت - صفت

ذات - صفت فعل - موجب - مختار - شرور

فهرست مطالب

1	مقدمه: طرح تفصیلی تحقیق.....
2	بیان مسأله:.....
2	سابقه پژوهش:.....
3	فرضیه‌های پژوهش:.....
3	پیش‌فرضهای پژوهش:.....
3	سؤالات اصلی و فرعی پژوهش:.....
3	روش تجزیه و تحلیل اطلاعات و داده‌ها:.....
4	فصل اول: کلیات.....
5	گفتار اول: کیفیت معرفت به صفات خداوند.....
5	کیفیت معرفت به صفات باری تعالی:.....
5	1 - نظریه تشبیه:.....
5	2 - نظریه تعطیل:.....
6	3 - نظریه اعتدال:.....
6	راه‌های معرفت به صفات خداوند:.....
6	1 - رجوع به کتاب و سنت صحیح:.....
6	2 - تفکر در آفاق و انفس:.....

7	3 - راه عقل: .....
7	4 - راه کشف و شهود: .....
8	گفتار دوم: تقسیمات صفات خداوند.....
8	1 - صفات جمال و جلال:.....
8	2 - صفات ذات و فعل:.....
8	3 - صفات حقیقی و اضافی:.....
9	چگونگی صفات ذاتی:.....
11	خلاصه آنچه در این فصل گذشت:.....
	فصل دوم: قدرت در لغت و اصطلاح .....
	گفتار اول: معنای لغوی قدرت .....
	گفتار دوم: قدرت در اصطلاح .....
	قدرت در اصطلاح متکلمان.....
	تبیّن تعریف متکلمین.....
	1 - امکان خاص:.....
	2 - امکان عام:.....
	3 - امکان اخص:.....
	4 - امکان استقبالی:.....
	5 - امکان استعدادی:.....
	6 - امکان وقوعی:.....
	7 - امکان فقری:.....
	اشکالات طرح شده بر تعریف متکلمان:.....
	اشکال اول: لزوم اتصاف ذات خداوند به امکان: Error! Bookmark not defined.
	اشکال دوم: لزوم نفی استحاله ترجیح بلا مرجح یا وجود مرجح خارجی: defined.
	Error! Bookmark not defined. .....

Error! Bookmark not defined...... پاسخ اشکال دوم:

Error! Bookmark not defined. اشکال سوم: این تعریف خود متناقض است: **defined.**

Error! Bookmark not defined...... پاسخ به اشکال سوم:

Error! Bookmark not defined. اشکال چهارم: ترک عدم ازلی است و مقدور نمی‌باشد: **not defined.**

Error! Bookmark not defined. اشکال پنجم: انجام ترک تحصیل حاصل است: **defined.**

Error! Bookmark not defined...... پاسخ اشکال چهارم و پنجم:

Error! Bookmark not defined. اشکال ششم: واجب الوجود مطلقاً متّصف به امکان نمی‌شود: **Bookmark not defined.**

Error! Bookmark not defined. اشکال هفتم: این تعریف مانع الاغیار نیست: **defined.**

Error! Bookmark not defined...... پاسخ به این اشکال:

Error! Bookmark not defined. اشکال هشتم: این تعریف، قدرت واجب الوجود را شامل نمی‌شود: **Bookmark not defined.**

Error! Bookmark not defined...... پاسخ به این اشکال:

Error! Bookmark not defined. اشکال نهم: این تعریف فاعل بالطبع را نیز شامل می‌شود: **Bookmark not defined.**

Error! Bookmark not defined. اشکال دهم: فاعلیّت واجب با صحت فعل و ترک منافات دارد: **Bookmark not defined.**

Error! Bookmark not defined...... نکته:

Error! Bookmark not defined. ..... گفتار سوم: تعریف فلاسفه از قدرت

Error! Bookmark not defined...... & تعریف ابن سینا:

Error! Bookmark not defined...... & تعریف شیخ اشراق:

Error! Bookmark not defined...... & تعریف صدرالمتألهین از قدرت:

Error! Bookmark not defined...... & تعریفی که ملاعبداللّه زנוزی ارائه می‌دهد:

Error! Bookmark not defined. & استاد مصباح یزدی در تعریف قدرت می‌گوید:

Error! Bookmark not defined...... توضیح تعریف مشهور بن فلاسفه

Error! اشکال اول: لازمۀ این تعریف احتیاج خداوند به غیر است:

Bookmark not defined.

Error! اشکال دوم: لازمۀ این تعریف قدم عالم و موجبیّت خداوند است

Bookmark not defined.

Error! Bookmark not defined. الف) لزوم قدم عالم بنا بر تعریف فلاسفه از قدرت الهی؛

not defined.

پاسخ این اشکال: لازمۀ این تعریف قدم عالم و موجبیّت خداوند است:

Error! Bookmark not defined......

Error! Bookmark not defined...... 1 - حدوث و قدم زمانی:

Error! Bookmark not defined...... 2 - حدوث و قدم به علیّت:

Error! Bookmark not defined...... 3 - حدوث و قدم به حق:

Error! Bookmark not defined...... 4 - حدوث و قدم بالدهر:

Error! Bookmark not defined...... ب) لزوم قول به موجبیّت الهی در افعال؛

Error! Bookmark not defined...... پاسخ به این اشکال:

Error! Bookmark not defined...... فاعل مختار و موجب از دیدگاه متکلمین:

Error! Bookmark not defined...... فاعل موجب و مختار از دیدگاه فلاسفه:

Error! Bookmark not defined...... دلیل اول:

Error! Bookmark not defined...... دلیل دوم:

Error! Bookmark not defined...... اشکال:

Error! Bookmark not defined...... جواب:

Error! Bookmark not defined. «وجوب وجود معلول هنگام وجود علت تامه‌اش»:

defined.

Error! Bookmark not defined. «واجب الوجود بالذات واجب الوجود من جمیع الجهات»

not defined.

Error! Bookmark not defined......«الشیء ما لم یجب لم یوجد»

Error! Bookmark not defined......پاسخ از اشکال متکلمین به قاعده:

Error! Bookmark not defined......جمع بین دو تعریف:

Error! Bookmark not defined......جمع استاد سبحانی:

Error! Bookmark not defined......ارزیابی این جمع

Error! Bookmark not defined......خلاصه آنچه در این فصل گذشت:

Error! Bookmark not defined. ..... **فصل سوم: اثبات صفت قدرت برای خداوند**

Error! Bookmark not defined. ..... **گفتار اول: ادله نقلی بر اثبات قدرت خداوند**

Error! Bookmark not defined...... **یکم - آیات اثبات قدرت:**

1 - آیاتی که بین اراده خداوند و مراد وی تلازم وجودی و عدمی را بیان می‌نمایند:

Error! Bookmark not defined......

Error! Bookmark not defined...... الف) تلازم وجودی؛

Error! Bookmark not defined...... ب) تلازم عدمی؛

Error! 2 - آیاتی که موجودات قادر را فرمانبردار حق تعالی می‌دانند:

Bookmark not defined.

Error! 3 - آیاتی که جلوه‌ها و آثار قدرت الهی را بیان می‌فرمایند:

Bookmark not defined.

Error! دوم - آیاتی که انواع تعجیب را از خداوند نفی می‌کنند:

Bookmark not defined.

Error! Bookmark not الف) ایجاد مانع در برابر فاعلیت فاعل؛

defined.

Error! Bookmark not ب) ایجاد مانع در برابر فعل فاعل؛

defined.

Error! Bookmark ج) رهانی‌دن خود از احاطه قدرت و فعل او؛

not defined.

گفتار دوم: ادله عقلی متکلمین..... **Error! Bookmark not defined.**

دلیل اول: صحت فعل و ترک دال بر قادریت است: **Error! Bookmark not defined.**

نقد دلیل اول:..... **Error! Bookmark not defined.**

دلیل دوم: فعل لازم ذات خداوند نیست: **Error! Bookmark not defined.**

نقد دلیل دوم:..... **Error! Bookmark not defined.**

دلیل سوم: حدوث عالم دال بر قدرت است: **Error! Bookmark not defined.**

اشکال اول: این دلیل قادریت مؤثر را اثبات می کند نه...: **Error! Bookmark not defined.**

پاسخ:..... **Error! Bookmark not defined.**

اشکال دوم: مؤثر یا فعل از او واجب است یا ممتنع: **Error! Bookmark not defined.**

پاسخ:..... **Error! Bookmark not defined.**

اشکال سوم: فعلی که وجوب دارد مقدر نیست: **Error! Bookmark not defined.**

پاسخ:..... **Error! Bookmark not defined.**

اشکال چهارم: قدرت به عدم تعلق نمی گیرد: **Error! Bookmark not defined.**

پاسخ:..... **Error! Bookmark not defined.**

اشکال دی گری بر دلیل سوم:..... **Error! Bookmark not defined.**

دلیل چهارم: صفات فعل دال بر صفات فاعل است: **Error! Bookmark not defined.**

1 - تماثل اجسام:..... **Error! Bookmark not defined.**

2 - قدم نظام عالم:..... **Error! Bookmark not defined.**

دلیل پنجم: اجماع..... **Error! Bookmark not defined.**

Error! Bookmark not defined.....دلیل ششم: فطرت:

Error! Bookmark not defined.....ارزیابی این دلیل:

Error! Bookmark not defined. .... گفتار سوم: ادلهٔ فلاسفه بر اثبات صفت قدرت برای خداوند

Error! Bookmark not defined. .... دلیل اول: صرف الوجود جامع همهٔ صفات وجودی است:

not defined.

Error! Bookmark not defined. .... دلیل دوم: هر کمالی برای ذات خداوند واجب است:

defined.

Error! Bookmark not defined.....دلیل سوم: معطی کمال فاقد کمال نیست:

Error! Bookmark not defined. .... گفتار چهارم: شبهات طرح شده در باب اثبات قدرت

Error! Bookmark not defined. .... شبهه اول: لازمهٔ قادریت ازلیت عالم است:

Error! Bookmark not defined. .... پاسخ شبههٔ اول:

Error! Bookmark not defined. .... شبههٔ دوم: لازمهٔ قادریت استکمال خداوند به غیر است:

not defined.

Error! Bookmark not defined. .... پاسخ شبههٔ دوم:

Error! Bookmark not defined. .... شبهه سوم: علم خداوند به وقوع یا عدم وقوع فعل منافی قدرت است:

Bookmark not defined.

Error! Bookmark not defined. .... پاسخ شبههٔ سوم:

Error! Bookmark not defined. .... خلاصه آنچه در این فصل گذشت:

Error! Bookmark not defined. .... فصل چهارم: عمومیت قدرت خداوند

Error! Bookmark not defined. .... گفتار اول: معنای عمومیت قدرت خداوند

Error! Bookmark not defined. .... معنای عمومیت قدرت:

Error! Bookmark not defined. .... نقد تفسیر اشاعره:

Error! Bookmark not defined. .... مختار فلاسفه:

Error! Bookmark not defined. .... گفتار دوم: ادلهٔ نقلی بر عمومیت قدرت

Error! Bookmark not defined. .... گفتار سوم: ادلهٔ عقلی بر عمومیت قدرت خداوند

Error! Bookmark not defined...... ادله عقلی متکلمان

Error! Bookmark not defined. دلایل اول: امکان مقدور و تساوی ممکنات:

Error! Bookmark not defined...... دلایل دوم: فطرت:

Error! Bookmark not defined...... بررسی این دلایل:

Error! Bookmark not defined. دلایل سوم: وجود نامتناهی کمالاتش نامتناهی است:

Error! Bookmark not defined...... بررسی این دلایل:

Error! Bookmark not defined...... ادله عقلی فلاسفه

Error! Bookmark not defined. دلایل اول: صرف الوجود قدرتش نیز صرف است:

Error! Bookmark not defined...... ارزیابی دلایل اول:

Error! دلایل دوم: نسبت وجود مجعول به جاعل ضعف به قوت است:

Error! Bookmark not defined...... ارزیابی دلایل دوم:

Error! دلایل سوم: ملاک مجعولیت (امکان) در همه ممکنات وجود دارد:

Error! Bookmark not defined...... ارزیابی دلایل سوم:

Error! Bookmark not defined. دلایل چهارم: علم خداوند علم فعلی است:

Error! Bookmark not defined...... شبهات منکرین اطلاق قدرت خداوند

Error! Bookmark not defined...... قدرت نامتناهی و امور محال

Error! Bookmark not defined...... قدرت نامتناهی و افعال قبیح

Error! Bookmark not defined...... قدرت نامتناهی و تخلف از معلوم الهی

Error! Bookmark not defined...... قدرت نامتناهی و عدم قدرت بر مثل مقدور عبد

defined.

Error! Bookmark not defined. قدرت نامتناهی و عدم قدرت بر عین مقدور عبد

Error! Bookmark not defined...... قدرت نامتناهی و اختیار انسان

Error! Bookmark not defined. قدرت نامتناهی و وجود شرور (طبیعی و اخلاقی)

Error! Bookmark not defined...... خلاصه آنچه در این فصل گذشت

Error! Bookmark not defined...... نتیجه گیری

Error! Bookmark not defined...... فهرست منابع

مقدمه :

طرح تفصیلی تحقیق

بیان مسأله:

از مباحث مهم در علم کلام و فلسفه بحث از صفات الهی و چگونگی آنها، و از مباحث با اهمیّت و دقیقی صفات الهی، بحث‌های معناشناسانه، هستی‌شناسانه و اعتقادی صفت قدرت خداوند و دایره شمول و عمومیت آن است، که در موارد زیادی مورد اختلاف فلاسفه و متکلمان قرار گرفته است، به طوری که به خاطر اختلاف در مبانی فکری حتی در تفسیر و تعریف این صفت الهی تفاوت دیدگاه زیادی بین آنها وجود دارد و هر کدام طبق مبانی خود تعریفی را قبول کرده‌اند. این بحث به دلیل پیچیدگی‌هایی که دارد محل بروز شبهات بسیاری شده است؛ اگر چه این شبهات از ناحیه پذیرش اصل قدرت اندک است اما از ناحیه پذیرش نامحدود بودن قدرت خداوند بسیاری از یاد است؛ به خصوص در عصر حاضر در کتب فلسفه دین مورد توجه ویژه فیلسوفان دین قرار گرفته است. برآیند که در این باب به می‌زان گنجایش رساله با طرح اقوال و تحلیلهای فلاسفه و متکلمان بررسی مقایسه‌ای نظریات آنها در این باب و ادله طرفین در باب اثبات اصل قدرت خداوند و سپس نامحدود بودن آن و با طرح، نقد و بررسی شبهات این باب حتی‌المقدور برخی پیچیدگی‌های این بحث را بکاهیم. ان شاء الله.

سابقه پژوهش:

این موضوع در کتب فلسفی و کلامی حدیثاً و قدیماً وجود داشته است به طوری که می‌توان گفت کمی پس از پیدایش فرق کلامی این موضوع مورد بحث بوده است و از مباحث دامنه‌دار صفات خداوند می‌باشد. اما کمتر به طور مستقل و مفصل به آن پرداخته شده است. اگر چه در کنار سایر مباحث کلامی و فلسفی مورد بحث و بررسی قرار گرفته است. و در دوره معاصر نیز در کتب فلسفه دین مورد توجه ویژه قرار گرفته است.

فرضیه‌های پژوهش:

باید گفت که ادله فلاسفه در اثبات اصل قدرت و اطلاق آن و تحلیلهای آنان در این باب متقن و در جای‌گاه برتری نسبت به ادله و تحلیلهای متکلمین می‌باشد.

پیش‌فرضیه‌های پژوهش:

- وجود خداوند به عنوان واجب الوجود بالذات.
- واجدیت خداوند نسبت به همه کمالات.
- مبدئیت خداوند برای ما سوی الله.
- تنزه حضرت حق از همه نقایص و عیوب.

سؤالات اصلی و فرعی پژوهش:

- 1- چگونگی قدرت الهی از نگاه فیلسوفان و متکلمان و براهین اثبات اصل و اطلاق قدرت؟
- 2- قدرت جزء کدام دسته از صفات الهی است؟
- 3- آیا صفات ذات عین ذاتند یا مغایر با آن؟
- 4- فیلسوف و متکلم با مبانی خود قدرت را چگونه تعریف می‌کنند؟
- 5- تفاوت فاعل قادر مختار و فاعل موجب از دیدگاه دو گروه چیست؟
- 6- دلایل نقلی و عقلی متکلم و فیلسوف بر اثبات قادریت خداوند کدامند؟
- 7- آیا قدرت الهی حد و مرزی دارد یا خیر؟
- 8- آیا خداوند قدرت بر محال، قبیح، عین و مثل مقدور عبد دارد یا خیر؟
- 9- آیا اطلاق قدرت خداوند با اختیار انسان و یا وجود شرور در عالم سازگار است؟

روش تجزیه و تحلیل اطلاعات و داده‌ها:

- تجزیه و تحلیل مستدل و منطقی (استفاده از استدلالهای عقلی و تجزیه و تحلیلهای منطقی)

فصل اول:

کلیات

گفتار اول: کیفیت معرفت به صفات خداوند

گفتار دوم: تقسیمات صفات خداوند

گفتار اول: کیفیت معرفت به صفات خداوند

در این گفتار ابتدا چگونگی فهم صفات باری تعالی و نظریات طرح شده در این باره و سپس راههای معرفت به آنها را به اختصار مورد بحث قرار می‌دهیم.

کیفیت معرفت به صفات باری تعالی:

در این باره سه نظریه وجود دارد:

1 - نظریه تشبیه: ۱

برخی از متکلمین برای فهم صفات الهی راه تشبیه را در پیش گرفته‌اند به این طریقی که خداوند را به انسانی دارای جوارح و اعضا که دارای انتقال مکانی و زمانی است تشبیه کرده‌اند و صفات او را به همان معنا که در صفات انسان قائلند گرفته‌اند. بطلان این نظریه نیاز به توضیح ندارد چون لازمه‌اش تجسیم و ترکیب در ذات باری تعالی است.

2 - نظریه تعطیل: ۲

برخی متکلمین نیز بر خلاف گروه قبل برای این‌که دچار معضلات و اشتباهات مشبه نشوند خود را در دام تعطیل گرفتار کردند. آنها قائلند که عقل نسبت به معرفت خداوند و صفاتش تعطیل است و تنها باید به قرائت آنچه در قرآن وارد شده از اسماء و صفات حق تعالی اکتفا کرد؛ زیرا اساساً این صفات برای انسان قابل فهم نیست. با وجود آیات قرآن درباره اسماء و صفات خداوند و دستور در تدبیر در آنها این نظریه نیز بطلانش

---

1. ملل و نحل شهرستانی، ص 104 - 93.

2. ملل و نحل شهرستانی، ص 104 - 93.

روشن است.

3 - نظریه اعتدال: ^۱

این نظریه که از اهل بیت «ع» گرفته شده می‌گردد که:
اولاً: امکان معرفت به صفات حق تعالی از طریق تدبر عقل وجود دارد؛
ثانیاً: خداوند منزّه از این است که طوری وصف شود که به تجسیم، ترکیب و هرگونه عیب و نقصی برای ذات اقدس او منجر شود؛
ثالثاً: عقل قادر به معرفت بر کنه صفات خداوند نیست و به قدر وسعش می‌تواند به این صفات معرفت پیدا کند. حضرت علی «ع» در این باره می‌فرماید:
«لم یطلع العقول علی تحدید صفته، و لم یحجبها عن واجب معرفته»^۲ یعنی در عین اینکه عقل قادر به تحدید و احاطه معرفتی به صفات خداوند نیست، اما از مقدار معرفتی که در وسعش باشد نیز محجوب نیست.

راه‌های معرفت به صفات خداوند:

1 - رجوع به کتاب و سنت صحیح:

در قرآن و احادیث بسیاری از صفات الهی مطرح شده که از این طریق ما می‌توانیم به صفات الهی معرفت پیدا کنیم نظیر آیات ابتدای سوره حدید و آخر سوره حشر. اما لازم به ذکر است که این راه در کنار تدبر و تفکر مفید است.

2 - تفکر در آفاق و انفس:

این راه یکی از راه‌هایی است که قرآن کریم در آیات متعدد به آن اشاره دارد و انسان را برای معرفت به حق تعالی به تدبر در نشانه‌های او در آفاق و انفس ترغیب می‌کند.

---

1. محاضرات فی الالهیات، ص 76-78.

2. نهج البلاغه، خطبه 291.

[لَسْنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْآفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ].^۱
[قُلْ انظُرُوا مَاذَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ].^۲

3 - راه عقل:

وقتی از راه عقل برای ما وجود واجب الوجود ثابت شد می توانیم هر وصفی را که لازمه واجب الوجود است برای حق تعالی ثابت کنیم، چنانکه خواجه نصی‌الدین طوسی می فرماید:

«وجوب الوجود يدل على سرمديته و نفي الزائد والشريك ... و على ثبوت الوجود و الملك و التمام و الحقيه و الخيره و الحكمة ...».^۳

4 - راه کشف و شهود:

این راه، راهی است که عده قلیلی از انسان‌ها به آن دسترسی دارند که همان عارفان حقیقی هستند که با مجاهدت و صفای باطن صفات خداوند را به ادراک قلبی مشاهده می‌کنند.

---

1. سوره فصلت: آیه 53.

2. سوره یونس: آیه 101.

3. کشف المراد، ص 301 - 290.

گفتار دوم: تقسیمات صفات خداوند

برای صفات خداوند متعال تقسیمات مختلفی ذکر شده¹ که عبارتند از:

1 - صفات جمال و جلال:

صفاتی را که کمالی را برای خداوند ثابت می‌کنند، صفات جمال یا ثبوتی می‌گویند. مثل صفات علم، قدرت، حیات، رازقیّت و خالقیت و صفاتی را که به دلیل لزوم نقصان و فقدان از خداوند سلب می‌شوند را صفات جلال یا سلبی می‌گویند. مانند عجز و جهل که البته چون جهل، عدم علم است با نفی عدم علم از خداوند علم ثابت می‌شود پس می‌توان گفت رجوع صفات سلبی نیز به صفات ثبوتی است.

2 - صفات ذات و فعل:

هرگاه برای انتزاع صفتی از ذات و وصف کردن ذات به آن صفت، تصور ذات به تنهایی کافی باشد و تصور فاعلیت خداوند لازم نباشد، آن صفت را صفت ذات گویند مثل علم، قدرت و حیات و هرگاه تصور فاعلیت خداوند نیز علاوه بر تصور ذات نیاز باشد آن صفت را صفت فعل گویند. مانند خالق، رازق، ممیت و محیی.

3 - صفات حقیقی و اضافی:

صفات ذات خود بر دو گونه‌اند: صفاتی را که ذات حقیقتاً به آن وصف می‌گردد را صفات حقیقی می‌گویند که یا حقیقیّه محضه است که به چیزی جز ذات خداوند تعلق ندارد مثل حی یا حقیقیّه ذات اضافه است که به غیر ذات متعلق می‌شود مثل علم، قدرت، خالق و رازق. و صفاتی را که ذات حقیقتاً به آن متصف نمی‌شود ولی از صفات

---

1. الاسفار الاربعه، ج 6، ص 118؛ نهایه الحکمه، ص 345؛ محاضرات فی الهیات، ص 85.

حقیقیّه انتزاع می شود را صفات اضافیه می گویند مثل عالمیت و قادریت. از تقسیمات گذشته روشن می شود که صفت قدرت که مورد بحث ماست از جمله صفات جمالیّه، ذاتیه و حقیقیّه ذات اضافه خداوند است یعنی قدرت صفتی است که بر وجود کمالی در ذات خداوند دلالت دارد و در اتصاف ذات به آن تصور ذات کافی است و ذات حقیقتاً به آن متصف می شود و به غیر ذات متعلق می شود.

چگونگی صفات ذاتیه:

در اینکه کیفیت اتصاف ذات خداوند به این صفات چگونه است اقوال متفاوتی مطرح شده است که مختصراً مطرح می کنیم:

الف) این صفات عین ذات خداوند هستند و همه عین یکدیگرند مصداقاً، اگر چه به لحاظ مفهومی مختلفند، این قول متکلمان شیعه و حکماء می باشد و منسوب به برخی معتزله است.¹

ب) این صفات زائد بر ذات و لازمه آن هستند و قدیم می باشند. این قول متکلمان اشعریه است.²

ج) این صفات زائد بر ذات و حادثند. این قول منسوب به گروهی از اشاعره که پیرو شخصی به نام کرام بوده اند و معروف به کرامیه هستند می باشد.³

د) ذات نایب مناب صفات است یعنی معنای اتصاف ذات به صفت این است که فعل صادره از ذات، مثل فعل کسی است که متلبس به صفت است مثلاً معنای اینکه خداوند قادر است این است که فعلی که از خداوند صادر می شود مثل فعل کسی است که متصف به

1. اسفار، ج 6، ص 133؛ شرح المواقف، ج 2، ص 52.

2. شرح المواقف، ص 52؛ شرح المقاصد، ص

3. ملل و نحل، ج 1، ص 110 - 109.

صفت قادر است. این قول منسوب به برخی معتزله است.¹

ه) معنی اثبات صفات برای خداوند نفی معنای مقابل آنهاست مثلاً اثبات صفت قدرت به معنای نفی عجز از خداوند است. این قول ضرار بن عمرو است.²

و) صفات ذاتی عین ذات خداوند هستند و معنای همه آنها یکی است و الفاظ آنها مترادف می باشند. این قول را ملاصدرا به عقلاء مدقق نسبت داده است.³

در بین اقوال ذکر شده حق همان قول اول است به دلیل اینکه خداوند علت هر کمالی در عالم است و فاقد شیء نمی تواند معطی آن باشد پس خداوند همه کمالات را به نحو اعلی و اشرف داراست و از آنجا که هیچ گونه جهت کثرت و تعددی در ذات حق تعالی راه ندارد همه این کمالات عین ذات و عین یکدیگرند.

اما قول دوم که قول اشاعره است، تعداد این صفات را هفت صفت می دانند، اشکالش این است که اگر این صفات در وجود مستغنی از ذات خداوند و غیر او می باشند پس چند واجب الوجود داریم که ادله توحید مبطل این فرض است و اگر در وجود مستغنی از ذات نیستند و معلول ذاتند فاقد شیء نمی تواند معطی آن باشد. و اگر معلول غیر ذات حق تعالی هستند علت آنها متتهی می شود به یک واجب دوم که به براهین وحدانیت خداوند محال است ضمن اینکه لازمه این فرض احتیاج خداوند به غیر است که با وجوب وجودش سازگار نیست.

اما قول سوم: اگر این صفات حادثند پس محتاج به علتند، حال اگر فرض شود این علت خود ذات باشد باطل است چون فاقد شیء محال است معطی آن باشد. و اگر علت آنها غیر ذات است لازمه اش تحقق جهت امکانی در واجب و سلب کمالات وجودی از اوست که محال است.

1. الفرق بین الفرق، ص 78.

2. ملل و نحل، ج 1، ص 90.

3. الاسفار الاربعه، ج 6، ص 145.

اما قول چهارم و پنجم: اشکال این دو قول این است که لازمه آن فقدان ذات نسبت به کمالات وجودیه است در حالی که خود فی‌أرض همه کمالات است. اما قول ششم: اشکال این قول ظاهراً این است که مفهوم با مصداق مشتبه شده است زیرا آنچه برهان اثبات می‌کند وحدت مصداقی صفات است اما مفاهیم آنها متغایر است و اتحادی نه عرفاً و نه لغتاً ندارند.¹

خلاصه آنچه در این فصل گذشت:

در کیفیت معرفت به صفات باری:

سه نظریه وجود دارد:

1. تشبیه 2. تعطیل 3. اعتدال که راه اهل بیت «ع» است.

راه‌های معرفت صفات باری:

1. رجوع به کتاب و سنت صحیح 2. تفکر در آفاق و انفس 3. راه عقل 4. راه کشف

و شهود.

تقسیمات صفات:

1. صفات جمال و جلال 2. صفات ذات و فعل 3. صفات حقیقی (حقیقیه محضه -

حقیقیه ذات اضافه) و اضافی قدرت از جمله صفات جمالیّه ذاتیّه حقیقیّه ذات اضافه

است.

چگونگی صفات ذاتیّه:

صفات خداوند عین ذات حق تعالی و عین یکدیگرند مصداقاً، اگرچه مفهوماً

مختلفند.

---

1. نهاية الحکمه، ص 349 - 346.